

UN NOU MANUSCRIS DIN „ȘCOALA” DE CALIGRAFI ȘI MINIATURIȘTI DE LA MĂNĂSTIREA DRAGOMIRNA (1627)¹

Olimpia Mitric

„Școala” de caligrafi și miniaturiști de la Mănăstirea Dragomirna, patronată de mitropolitul Anastasie Crimca (între anii 1608-1629), ocupă o poziție distinctă în evoluția culturii medievale moldovenești. Asupra producțiilor acestei școli, s-au pronunțat de-a lungul timpului teologi, filologi și istorici cunoscuți². În vremea din urmă, Constanța Costea a reluat studiul ilustrației manuscriselor pentru a identifica sursele sistemului complicat de decorare a fiecărui manuscris în parte³.

¹ Într-o primă variantă, articolul a apărut în „Analele științifice de Istorie „Codrul Cosminului” (seria nouă), Nr. 6-7 (16-17), 2000-2001, Suceava, 2003, p. 365-368.

² Dr. Ipolit Vorobchievici, *Istoria Sfintei Mănăstiri Dragomirna*, Cernăuți, 1925; Teodora Voinescu, *Contribuții la studiul manuscriselor ilustrate din mănăstirile Sucevița și Dragomirna*, în SCIA, seria „Artă plastică”, 2, 1955, nr. 1-2, p. 89-114; G. Popescu-Vâlcea, *Școala miniaturistică de la Dragomirna*, în BOR, LXXXVI, 1968, nr. 3-5, p. 455-468; nr. 7-8, p. 959-972; nr. 9-10, p. 1186-1211; nr. 11-12, p. 1343-1359; LXXXVII, 1969, nr. 1-2, p. 197-209; Idem, *Anastasie Crimca*, București, 1972; Emil Turdeanu, *Métropolitie Anastase Crimca et son oeuvre littéraire et artistique (1608-1629)*, în volumul *Études de littérature roumaine et d'écrits slaves et grecs des Principautés Roumaines*, Leyda, 1985, p. 226-242 (retipărit, publicat pentru prima dată în 1952), note complementare la p. 444-447; Ștefan S. Gorovei, *Anastasie Crimca. Noi contribuții*, în MMS, 55 (1979), p. 144-159.

³ *Ilustrația de manuscris în mediul cărturăresc al mitropolitului Anastasie Crimcovici. Apostolul (Viena, Nationalbibliothek cod. sl. 6)*, în SCIA, seria „Artă plastică”, 39, 1992, p. 41-57; Idem, *Ilustrația manuscriselor slavone în mediul cărturăresc al mitropolitului Anastasie Crimcovici. Psaltirea (Mănăstirea Dragomirna, cod. sl. TD 6/1934<345-32>)*, în SCIA, seria „Artă plastică”, 41, 1994, p. 17-41; Idem, *Ilustrația de manuscris în mediul cărturăresc al mitropolitului Anastasie Crimcovici. Liturghierul*, în SCIA, seria „Artă plastică”, 43, 1996, p. 19-35.

Potrivit evaluărilor făcute de slavistul Emil Turdeanu (*op.cit.*, nota 1) și de istoricul Ștefan S. Gorovei (*op. cit.*, nota 1), se cunosc până în prezent 26 de manuscrise ce provin din Școala de scriere și miniere de la Dragomirna, păstrate în colecții din țară și străinătate. Este adevărat, repertoriul lui Radu Constantinescu¹ ar modifica considerabil această cifră, deoarece ne prezintă 22 de manuscrise ce se află numai în colecții străine; din păcate, informațiile lacunare, inclusiv lipsa însemnărilor de danie, ridică mari suspiciuni în privința provenienței lor.

Cu câțiva ani în urmă, citind noua monografie a Mănăstirii Agapia², în paragraful „Biblioteca mănăstirii” (p. 120), mi-a atras atenția titlul unui manuscris, *Cartea cu Viețile Sfinților*, prezentat sumar între cărțile mai importante ale mănăstirii, în limba slavonă, legat în piele, ca fiind al mitropolitului Anastasie Crimca. Posibilitatea de a-l studia personal avea să se ivească după mai mulți ani, când am putut constata că, într-adevăr, avem de-a face cu un manuscris nou, necunoscut bibliografiei de specialitate. Este un *Sbornic* în foarte bună stare de conservare, a cărui însemnare de danie, cu litere cursive, perfect lizibile, datează din anul 7136 <1627>, luna octombrie, ziua 20. Ar fi cel de-al 27-lea manuscris cunoscut, cu dată certă, care umple un gol din activitatea școlii, anul 1627 lipsind din listele cu manuscrisele de la Dragomirna, întocmite, în perioade de timp diferite, de Emil Turdeanu și Ștefan S. Gorovei (vezi nota 1). Noul manuscris nu este miniat. Se știe, manuscrisele datate post 1616 nu sunt miniate. Dacă întreruperea bruscă a acestei activități n-a putut fi încă explicată, ea ținând, fără îndoială, și de personalitatea plină de contradicții a mitropolitului, specialiștii i-au găsit, cel puțin, un corespondent în absența picturii interioare din pronaosul și pridvorul bisericii Mănăstirii Dragomirna, pictate fiind numai naosul și altarul³.

Descoperit fiind la Mănăstirea Agapia, este posibil ca manuscrisul nostru să fi făcut parte din grupul de manuscrise (multe recuperate de la cazacii care, în anul 1653, prădaseră Mănăstirea Dragomirna) donate mănăstirii (ctitoria nouă a hatmanului Gavril, fratele lui Vasile Lupu, terminată în 1643, pe locul alteia mai vechi) atât de domnița Ruxandra, fiica

¹ *Manuscrise de origine românească din colecții străine. Repertoriu*, București, 1986.

² Monahia Eustochia Ciucanu, *Mănăstirea Agapia*, <Iași>, f. a.

³ Vezi Constanța Costea, *Ilustrația manuscriselor slavone... op. cit.*, p. 18.

lui Vasile Lupu, cât și de noul domnitor Gheorghe Ștefan, ca semn al împăcării celor două familii¹.

Sbornicul conține trei texte: *Evanghelia de la Marcu* (text liturgic); *Stihuri mai bune despre vina de a lăcrima...* text omiletic scurt, avându-l ca autor pe Gherman, patriarhul Constantinopolului; al treilea text, de mai mare întindere, face parte din bogata literatură hagiografică: *Viața și traiul episcopului Grigorie Omiritul*, scrisă de Ioan, episcopul cetății Negranei. Fără a ne opri în mod expres asupra conținutului (intenția noastră fiind aceea de a semnala existența a încă unui manuscris din școala de la Dragomirna), consultând cele câteva cataloage de manuscrise slavo-române mai accesibile și mai cunoscute², am putut constata că ultimele două texte sunt extrem de rare în cuprinsul sbornicelor descrise.

La sfârșitul studiului său, la care am făcut referire, Ștefan S. Gorovei estima că la Dragomirna, în perioada 1608-1629, s-ar fi putut realiza 120 de manuscrise, „cel puțin șase manuscrise pe an”. După părerea noastră, există mari șanse de a se mai descoperi manuscrise din producția acestui centru, atâta timp cât suficiente fonduri și colecții de manuscrise slavone sunt încă necunoscute.

Descrierea manuscrisului

După modelul de redactare al cataloagelor, am consemnat elementele necesare prezentării complete a unui manuscris: data, numărul de

¹ Vezi Emil Turdeanu, *Manuscrisele robite de cazaci la 1653*, în volumul *Oameni și cărți de altădată*, București, 1997, ediție îngrijită de Ștefan S. Gorovei și Maria Magdalena Székely, Note complementare, traduceri și postfață de Ștefan S. Gorovei, p. 378.

² P.P. Panaitescu, *Manuscrisele slave din Biblioteca Academiei R.P.R.*, volumul I, București, 1959; Idem, *Catalogul manuscriselor slavo-române și slave din Biblioteca Academiei Române, volumul II*, București, 2003; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Iași*, București, 1980; Eadem, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Cluj-Napoca*, București, 1980; Elena Lința (coordonator), Lucia Djamo-Diaconiță, Olga Stoicovici, *Catalogul manuscriselor slavo-române din București*, București, 1981; Elena Lința, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Brașov*, București, 1985; Olimpia Mitric, *Catalogul manuscriselor slavo-române din Biblioteca Mănăstirii Sucevița*, Suceava, 1999; Ion Radu Mircea, *Répertoire des manuscrits slave en Roumanie. Auteurs byzantins et slaves*, Sofia, 2005.

inventar, paginația, filigranul, legătura, starea de conservare, ornamentația, limba, cuprinsul, însemnările manuscrise de pe file și coperte. Textele slavone (titlurile și însemnările) sunt redată întocmai (cu marcarea dispunerii textului în pagină prin bare), cu păstrarea tuturor prescurtărilor, de obicei exemplificate prin titlă și coborârea literelor suprascrise între paranteze rotunde; între paranteze ascuțite am intercalat completările noastre pentru restabilirea unor omisiuni. Substantivele proprii și începuturile de frază sunt marcate prin majuscule; pentru ușurarea lecturii, am folosit regulile de punctuație actuale. De asemenea, între paranteze rotunde am dat traducerea titlurilor și însemnărilor în limba slavonă.

Databil către 1627, octombrie 20 (data donației); inv. 2214/1982; 3389/1984, înregistrat în secțiunea Patrimoniu a registrului inventar.

Manuscris complet, în foarte bună stare de conservare, hârtie albă, cu filigran, de proveniență italienească; din cauza legăturii foarte bune, filigranul de la încheietură nu poate fi văzut; greu vizibilă este numai contramarca, care poate însoți fie ancora în cerc, fie capul de bou (cf. Al. Mareș, *Filigranele hârtiei întrebuințate în Țările Române în secolul al XVI-lea*, București, 1987, nr. 805-1013; 277-287); 363 f. cu numerotarea caietelor, 17 caiete a câte 8 file, cu excepția ultimului de 4 file; se reia numerotarea caietelor: 29 caiete a câte 8 file; numerotarea actuală este nouă, cu pixul; in - 4°; legătura: 27,5 x 21 cm. Legătura originală din scoarțe teșite din lemn, îmbrăcate în piele neagră, două încuietori incomplete din piele, câte patru butoni de susținere pe ambele coperte. Motive imprimare, în trei chenare: 2 S încrucișați, floarea cu opt petale, palmeta.

Scriere semiuncială cu 22-23 rânduri pe pagină, un singur scriptor. Cerneală neagră și roșie, titluri, inițiale, zaceale cu roșu. Începând cu f. 133, cerneala neagră este mai ștearsă.

Ornamentația constă din frontispicii mai modeste, realizate în peniță, din cercuri ce se întretaie (f. 1, 4, 133) și inițiale ornate (f. 4, 133) numai cu cerneală roșie.

Limba: slavona de redacție românească.

F. 1: GlavŸ Ev(g)lĭa eĖe ›(t) Marka (Capitolele Evangheliei de la Marcu).

F. 2v: Prhdislovie eĖe ›(ñ) Marka (Predoslovia de la Marcu).

F.4: EÈe ›(ñ) Marka st}oe blagovhsñie (Sfânta Evanghelie de la Marcu).

F. 127: Germana, patr³arxa Ko(n)stan'/ñinh grada. Sñisi <sic>dobrhiñi kß /vindh slßjni xoñawim' neprhstanno plakañisã dhanii nepodobnÿx' (Ale lui Gherman, patriarhul Constantinopolului. Stihuri mai bune despre vina de a lãcrima a celor ce vor neîncetat sã-și plângã faptele necuviincioase).

F. 133: ÿit³e i Èijn' prhpo(d)bnago ›}ca nañe(g) Grigoria, ep(s)kpa/ byvña iÈe vß „mirith grada/ Tafarona, i povhsti › sßdhannÿ(x) /çude(s) ›(ñ) nego, sßpisanna ›(ñ) ep(s)kpa/ grada Negranska; bl(s)vi, ›(ç) (Viața și traiul prea cuviosului părintelui nostru Grigorie, care a fost episcop în cetatea Tafaron a Omiritelor, și povestirile despre înfãptuirile minunilor sale, scrisã de episcopul cetãții Negranei; binecuvinteazã, pãrinte).

Însemnãri:

F. 4-10: însemnarea de danie, în partea inferioarã a filelor, conform uzanței, cu cernealã neagrã: Sß ñlß(k) Eõ(g)lie(m) Mark›(m) i prp(d)bn(a)g) ›}ca na(Î)go, Grigoria/ ep(s)kpa, iÈe pri(t)çh sß Erhvan›(m), sßñvori smhrenie arx³ep(s)kp' Anasñasie Kri(m)k›vi(ç) i miñropoli(t) Suça(v)skÿ i dade i vß novos'j(d)a<anna>go svoe(g) m›nasñi(r) Dragomi(r)na, ide(È) e(st) xra(m) SßËesñvie st{go d{xa, vß pamã(t) sebe i rodiñele(m) ego Û›ann' Kri(m)ka/ i Kr(s)ñna. I awe kño xowe(t) pokqsiñi, ili vßjãñi, ili prodañi, ili qkrasñi ›(t) sñ}go monastirh, be(j) bl(s)ven³e(m)/ sßbora, da bßde(t) proklh(t) i ñrßklh(t), anafema maranafa ›(t) G{a B{a i ›(t) prç(s)ñiã ego i ›(t) ñ{i³ ›(t)c' i(È) vß Nekei/ i çe(t)ri ev(g)li(s) na sñrañnh(m) ego sßdiwg X}vh, aminß. Vß d}ni b}lgoç'sñiva(g) i Xr(s)ñolübiva(g) g(s)p(d)na nañego/ Û}› Miro(n) Bø(r)no(v)skÿi Mogila voevo(d), g(s)pda(r) jemli Mo(l)da(v)/skoi, v l}ñ#J}RL{Q, ma}(s)c ›(x), K} d}ni (Aceastã tâlcuire a Evangheliei de la Marcu și a prea cuviosului părintelui nostru, episcopul Grigorie, pildã de la Erevan, le-a fãcut smeritul arhiepiscop Anastasie Crimcovici și mitropolit al Sucevei și le-a dat în nou zidita sa mănãstire Dragomirna, unde este hramul Pogorãrii Sfântului Duh, întru pomenirea sa și a pãrinților sãi, Ioan Crimca și Cristina. Și dacã cineva va dori sã încerce, fie sã le ia, fie sã le vândã, fie sã le fure de la Sfânta mănãstire, fãrã binecuvântarea Soborului, sã fie blestemat și treclet, anathema maranatha, de Domnul Dumnezeu și de Preacurata lui Maicã și de 318

sfinți de la Nicheia și de patru evangheliști la înfricoșata lui judecată a lui Hristos, amin. În zilele binecinstitorului și de Hristos iubitor, domnul nostru Io<n> Miron Barnovschi Moghilă voevod, domn al Țării Moldovei, în anul 7136 <= 1627>, luna octombrie, 20 zile).

Coperta 2, pe lemn, cu cerneală neagră: + Proçe(t) sîă kni(g) Rafai(l) (A citit această carte Rafail). Mai jos: Proçe(t) s³ă kn³(g) Rafai(l). Dragomirna (A citit această carte Rafail. Dragomirna). Proçe(t) s³ă kni(g) Dan³i(l) ›(ñ) P[˘](t)na, vβ l<hto>#JRPĪ, vβ <d'ni> blagoçi(s)ñi(v)ago go(s)pdra Ko(s)ñ<anti>na Ka(n)tim<i>rβ (A citit această carte Daniil, de la Putna, în anul 7189 <= 1681>, în zilele binecinstitorului domn Constantin Cantemir <sic>).

În încheiere, aducem mulțumirile noastre sincere maicii starețe Olimpiada Chiriac, care, cu înțelegere și bunăvoință, ne-a acordat permisiunea de a studia manuscrisul păstrat în prețioasa bibliotecă a Mănăstirii Agapia.